

Media and Communication Research

Vol. 1, No. 1, Spring&Summer 2023, 149-178

(DOI) 10.22034/MCR.2023.181951

The Relationship between Media Literacy and Critical Thinking Skills and the Mediating Role of Cognitive Creativity: a Partial Study of Secondary School Students in Qom

Maryam Ghorbani Rezvan¹

Parvin Mirzaei²

(Received on: 2022-08-29; Accepted on: 2023-05-03)

Abstract

The present study was conducted with the aim of investigating the relationship between media literacy and critical thinking skills and the mediating role of cognitive creativity in high school students during the Corona era. The research method is descriptive-correlational and the relationships between variables have been investigated using structural equation modeling. The statistical population of this research is all the students of the first and second secondary school in Qom city in the academic year 2021-2022, and according to Cochran's formula, 380 people were selected through available sampling. The research tools were Falsafi's Media Literacy Questionnaire (2013), Ricketts' Critical Thinking Skills (2003), and Soltani's Cognitive Creativity Questionnaires (2016) which were used to collect data. To analyze the findings, Pearson's correlation coefficient and path analysis were used using SPSS version 26 and AMOS software version 24. The results of the research showed that media literacy has a significant relationship with critical thinking skills and its components can explain the above variable. Also, the results of the path analysis test showed that cognitive creativity can play a mediating role in the relationship between media literacy and critical thinking skills of secondary school students. In order to strengthen critical thinking skills, it is suggested that media literacy training courses be held continuously for students.

Keywords: Media Literacy, Critical Thinking Skills, Cognitive Creativity, Secondary School students.

1 . M.A. in Educational Psychology, Department of Psychology, Payame Noor University, South Tehran Branch.
Tehran. Iran. maryam.gh.rezvan@gmail.com

2 . Assistant Professor, Payam Noor University, Tehran, Iran. Dr.pmirzaei@gmail.com

رابطه سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی: جزء پژوهی دانش‌آموزان دوره متوسطه شهر قم

مریم قربانی رضوان^۱، پروین میرزایی^۲

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۰۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۱۳]

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی در دانش‌آموزان دوره متوسطه در دوران کرونا انجام شد. روش تحقیق به صورت توصیفی-همبستگی است و روابط بین متغیرها با استفاده از مدل یابی معادلات ساختاری بررسی شده است. جامعه آماری این پژوهش، تمامی دانش‌آموزان دوره متوسطه اول و دوم شهر قم در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ هستند که مطابق با فرمول کوکران تعداد ۳۸۰ نفر از طریق نمونه‌گیری در دسترس انتخاب شدند. ابزارهای پژوهش پرسش‌نامه‌های سواد رسانه‌ای فلسفی (۱۳۹۳)، مهارت‌های تفکر انتقادی ریکتس (۲۰۰۳)، و خلاقیت شناختی سلطانی (۱۳۸۸) بود که برای جمع‌آوری داده‌ها استفاده شد. برای تحلیل یافته‌ها از ضریب همبستگی پیرسون و تحلیل مسیر به کمک نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ و نرم‌افزار AMOS نسخه ۲۴ استفاده شده است. نتایج پژوهش نشان داد سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی رابطه معنادار داشته و مؤلفه‌های آن قابلیت تبیین متغیر فوق را دارد. همچنین، نتایج آزمون تحلیل مسیر نشان داد خلاقیت شناختی می‌تواند نقش واسطه‌ای در رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان دوره متوسطه داشته باشد. پیشنهاد می‌شود برای تقویت مهارت‌های تفکر انتقادی، دوره‌های آموزشی سواد رسانه‌ای به صورت مستمر برای دانش‌آموزان برگزار شود.

کلیدواژه‌ها: سواد رسانه‌ای، مهارت‌های تفکر انتقادی، خلاقیت شناختی، دانش‌آموزان دوره متوسطه.

۱. کارشناس ارشد روان‌شناسی تربیتی، دانشگاه پیام نور، واحد تهران جنوب، تهران، ایران. (نویسنده مسئول)

maryam.gh.rezvan@gmail.com

۲. استادیار دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. Dr.pmirzaei@gmail.com

مقدمه

یکی از گروه‌های مهم در هر کشور قشر دانش‌آموزان هستند که نقش مهمی در ساختن آینده و نگاه رو به جلو در سرزمین‌ها ایفا می‌کنند. تفکر انتقادی (Critical Thinking) یکی از نیازهای مهم در نظام آموزش و پرورش است، به طوری که مدارس با پرورش دانش‌آموزانی دارای مهارت‌های تفکر انتقادی، زمینه‌ساز درخشش آنان در آینده می‌شوند. در نظام‌های پیشرفته آموزشی دنیا، افزایش توانایی‌های تفکر انتقادی، ضرورتی اساسی به شمار می‌رود. در واقع، یکی از مهم‌ترین اصول آموزش در کشورها تفکر انتقادی است. جوامع برای رسیدن به شکوفایی به افرادی نیاز دارند که دارای تفکر انتقادی در سطوح بالا باشند.

لازمه تفکر، داشتن اطلاعات است. امروزه در عصر انفجار اطلاعات، روزانه با نمونه‌های فراوانی از مطالب در زمینه‌های مختلف و از راه‌های گوناگون به صورت حقیقی و مجازی و نیز پدیده اخبار جعلی مواجهیم (El Soufi & See, 2019). پوتجیتر (Potgieter, 2012) معتقد است در صورتی که دانش‌آموزان از مهارت‌های تفکر انتقادی بهره ببرند، دیدگاه‌های عمیق، بی‌بدیل و روشن کسب می‌کنند، به رویدادها علاقه‌مند می‌شوند، روش‌های قابل قبول را برمی‌گزینند و منصفانه رفتار می‌کنند (محمودی، ایمانی‌فر و طالبی، ۱۳۹۹). یکی از عوامل اثرگذار در مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان، متغیر سواد رسانه‌ای (Media Literacy) است.

امروزه سواد رسانه‌ای شامل موضوعی است که به جریان افتادنش وابستگی انکارناپذیری به مهارت‌ها و توانایی‌های شناختی دارد. سواد رسانه‌ای در سطح میانی حیطه‌های شناختی به جریان افتاده است؛ به این ترتیب که مخاطبان ابتدا نیازمند شناخت زمینه‌ای در سطوح اولیه معلومات و ادراک هستند و عالی‌ترین درجه اثربخشی سواد رسانه‌ای در سطوح عالی‌تر شناختی، یعنی تجزیه و تحلیل، ارزیابی، ارزشیابی و نهایتاً خلاقیت صورت می‌گیرد. آنچه موجب ارتقای سطح هوشمندی مخاطب می‌شود

توانمندسازی او در تمام سطوح شناختی است. سواد رسانه‌ای در پرتو آموزه‌های دیگر نظیر تفکر انتقادی به جریان می‌افتد (رسولی و انصاری جعفری، ۱۳۹۹). امروزه رسانه‌ها در کنار سیستم آموزشی، خانواده‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی، یکی از چهار رکن اساسی جامعه به حساب می‌آیند. دانش‌آموزان دبیرستانی، قشر نوجوان و جوان به حساب می‌آیند که نیازمند مداخله شناختی در تعامل رسانه‌ای هستند. تمرکز آموزش سواد رسانه‌ای بر توسعه مهارت‌های تفکر انتقادی و تحلیل آن است تا مخاطب به مصرف‌کننده رسانه‌ای آگاه تبدیل شود (اسدی، ۱۳۹۹).

نتایج برخی از پژوهش‌ها حکایت از نقش واسطه‌ای خلاقیت شناختی (Cognitive Creativity) در رابطه بین برخی از متغیرهای روان‌شناختی دارد. خلاقیت شناختی به عنوان یکی از مفاهیم مؤثر بر مهارت‌های تفکر انتقادی عمل می‌کند. خلاقیت و تفکر، ارتباط بسیار تنگاتنگی با یکدیگر دارند. خلاقیت، مهارتی محوری است که باید در دانش‌آموزان ایجاد شود، اما به دلایل مختلف به ندرت معلمان در امر یادگیری بر آن تأکید می‌کنند. معلمی که راه صحیح بهبود خلاقیت دانش‌آموزان را در یادگیری نمی‌داند در فرآیند یادگیری بر تفکر غیرمولد تأکید می‌کند (فقط تمرکز بر حفظ و جست‌وجوی پاسخ‌های صحیح) و خلاقیتی را که توسعه‌اش برای دانش‌آموزان با دانش و مهارت تفکر همراه است، نادیده می‌گیرد (Agustin, Sarwanto & Supriyanto, 2021). بی‌شک، از اهداف غایی هر نظام آموزشی، پرورش یادگیرندگان متفکر و خلاق با بینش علمی است تا بتوانند زمینه رشد و پیشرفت خود و دیگران را فراهم کنند. با توجه به مطالب ذکر شده، هدف اصلی این پژوهش، بررسی رابطه سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی در دانش‌آموزان دوره متوسطه است؛ این تحقیق به دنبال این مسئله پژوهشی است که: آیا خلاقیت شناختی نقش متغیر میانجی بر رابطه سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در دانش‌آموزان دوره متوسطه دارد؟ بر این اساس، فرضیات زیر مطرح می‌شود:

۱. بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.
۲. بین سواد رسانه‌ای با خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.
۳. بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.

چارچوب نظری

یکی از مهم‌ترین شیوه‌های تفکر، تفکر انتقادی است. این نوع تفکر در حوزه تعلیم و تربیت جایگاه والایی دارد. «تفکر انتقادی» مفهومی است که در قرن بیستم مطرح شده، اما ریشه‌هایش متعلق به فیلسوفان یونان باستان است. افلاطون، ارسطو و سقراط تفکر انتقادی را توانایی پرسش، آزمون و تفکر درباره ایده‌ها و ارزش‌ها می‌دانستند (محمودی، ایمانی‌فر و طالبی، ۱۳۹۹). صاحب‌نظران حوزه روان‌شناسی، فلسفه و هنر تعاریف مختلفی از «تفکر انتقادی» مطرح کرده‌اند. در یکی از این تعاریف، به تعبیر انیس (Ennis, 2018) تفکر انتقادی، تفکری متفکرانه است و بر تصمیم‌گیری درباره باورها و اعمال تمرکز دارد و تفکر زمانی نقد است که متفکر با دقت، مسائل را تحلیل کند، به دنبال شواهد معتبر باشد و به قضاوت و نتیجه‌ای معتبر برسد (تقوایی‌نیا، درخشان و زارعی، ۱۳۹۸). مور و پاکر (Moore & Parker, ۲۰۰۰) تفکر انتقادی را یکی از اصلی‌ترین مهارت‌های شناختی انسان می‌دانند که دارای پنج مؤلفه تحلیل، ارزیابی، استنتاج، استدلال قیاسی و استقرایی است. این پژوهشگران معتقدند تفکر انتقادی و مؤلفه‌هایش نقش اساسی و تعیین‌کننده‌ای در تصمیم‌گیری‌های هدفمند برای پذیرش، رد یا به تعویق انداختن داوری دارند (سلیمان‌پور عمران و علی‌زاده، ۱۳۹۹).

اندیشمندان ضمن اینکه تعاریف متعددی درباره تفکر انتقادی مطرح کرده‌اند، از امکان پرورش آن به شیوه‌های مختلف سخن گفته‌اند. نلسون (Nelson) تلاش‌های سازمان‌یافته و هدفداری را که از طریق ارزیابی تفکرات خود و دیگران برای فهم و درک دنیای اطراف

انجام می‌شود «تفکر انتقادی» می‌داند. براون (Browne) و کلی (Keeley) آزمایش فرضیات و راه‌حل‌های پیشنهادی برای حل مسائل را «تفکر انتقادی» قلمداد می‌کنند. آنها تفکر انتقادی را فرآیند قضاوت خودتنظیم و هدفدار می‌دانند که به شواهد، زمینه، مفاهیم، روش‌ها و معیارها توجه دارد (Zamani et al., 2021). مهارت‌های تفکر انتقادی به صورت خودانگیخته آموخته نمی‌شود (زارع‌گاوگانی، حضرتی و سهرابی، ۱۴۰۰).

بدون شک، تفکر انتقادی توانایی افراد را در حل مسائل ارتقا می‌دهد و از خروجی‌های اصلی آموزش عالی به شمار می‌رود. فقدان مهارت‌های تفکر انتقادی باعث سرکوب استقلال و قدرت تفکر، اضطراب در مواجهه با موقعیت‌های ناملموس، افزایش خطا و فقدان مشارکت تأثیرگذار در جامعه می‌شود. سواد رسانه‌ای یکی از متغیرهایی است که با مهارت‌های تفکر انتقادی ارتباط دارد و در چند دهه اخیر صاحب‌نظران از ابعاد گوناگون به بررسی و تجزیه و تحلیل آن همت گماشته‌اند.

این مفهوم از مفاهیمی است که با ظهور فناوری و انقلاب ارتباطی (communication revolution) رسانه‌ها پیدا شده است (چناری و شبستانی، ۱۴۰۰). در واقع، سواد رسانه‌ای نوعی درک مبتنی بر مهارت است که بر اساس آن انواع رسانه‌ها و انواع نوآوری‌ها شناخته شده، از یکدیگر متمایز می‌شوند. سواد رسانه‌ای به مخاطبان رسانه‌ها می‌آموزد که از انفعال و جنبه مصرفی بودن خارج شوند و به رابطه‌ای دوطرفه و فعالانه وارد گردند که به سود خودشان است. سواد رسانه‌ای به مخاطبان کمک می‌کند از تولیدات رسانه‌ها به گونه‌ای هوشمندانه و مفید بهره ببرند (زکائی و دیگران، ۱۴۰۰). به اعتقاد پاتر (Potter)، ابعاد سواد رسانه‌ای نقش مهمی در درک مخاطبان از اهداف رسانه بازی می‌کند (آقاملا و دیگران، ۱۳۹۹).

سواد رسانه‌ای امروزه از جمله مهارت‌هایی است که هر شهروندی به دلیل فراوانی رسانه‌ها، تولید محتوای متنوع و گسترش آنها، به یادگیری و آموزش آن نیاز دارد. این مهارت توانایی

تأثیرگذاری بسیار در زندگی افراد دارد. با استفاده از سواد رسانه‌ای، تسلط فرد در درک خروجی رسانه افزایش می‌یابد، به طوری که فرد به خوبی می‌داند از رسانه چه می‌خواهد و به طور فعال، محتوای آن را نقدانه بررسی می‌کند تا معنای پیام‌های با قابلیت‌های اثرگذاری بر سبک زندگی خود را دریابد و از جهتی دیگر انسان در اثر فرآیند اجتماعی شدن مهارت‌های زندگی را به دست می‌آورد و در میدان عمل می‌تواند این مهارت‌ها را ارتقا دهد.

در این میان، یکی از عالی‌ترین و پیچیده‌ترین فعالیت‌های ذهنی انسان، خلاقیت و نوآوری است که نیازمند توجه امور تعلیم و تربیتی است. خلاقیت کیفیتی انتزاعی است که به تفکر پویا، درک عمیق دانش، کنترل، تعامل و خودتنظیمی اشاره دارد. خلاقیت، پدیده‌ای ذهنی است که از به‌کارگیری فرآیندهای شناختی معمول ناشی می‌شود. اگرچه خلاقیت، نتیجه فرآیندهای شناختی است، اما تعاملات اجتماعی اقتصادی و محیط بر توقف یا تقویت آن تأثیر می‌گذارد (صالح راد، افضل خانی و علی پور، ۱۳۹۸). در تلاش برای افزایش درک جنبه‌های مختلف خلاقیت، محققان با روش‌های گوناگون سعی در طبقه‌بندی آن داشته‌اند (Lassig, 2020). خلاقیت ناشی از تأثیر بسیاری از عوامل شخصی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی است (Robinson et al., 2019). ارتقای خلاقیت مفهومی است که نشان می‌دهد در مواجهه با هر موقعیت چگونه فکر، احساس و عمل کنیم؛ به عبارت دیگر، به میزان برخورداری از ارتقای خلاقیت، عملکرد افراد در بهره‌مندی از هوش، برقراری ارتباط با دیگران، ارزیابی و انتخاب راهبردهای مقابله متفاوت است.

پیشینه پژوهش

موضوع سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی در برخی پژوهش‌های داخلی و خارجی بررسی شده است. از جمله نوری (۱۳۹۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشدش به «رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت حل مسئله و تفکر انتقادی دانشجویان دانشگاه تبریز» پرداخته است. بر اساس

نتایج تحقیقات وی، بین سواد رسانه‌ای با متغیرهای مهارت‌های حل مسئله، تفکر انتقادی و سن رابطه معناداری وجود دارد. بین جنس و سواد رسانه‌ای تفاوت معناداری وجود دارد و میزان سواد رسانه‌ای در بین دانشجویان دختر بالاتر از دانشجویان پسر است. میرانی سرگزی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی «رابطه مدیریت سواد رسانه‌ای با هیجان تحصیلی و خلاقیت شناختی دانشجویان دانشگاه شیراز» را بررسی کرده‌اند. نتایج بیانگر آن است که رابطه مدیریت سواد رسانه‌ای با خلاقیت شناختی و تمامی مؤلفه‌های مثبت و معنادار، و بین مدیریت سواد رسانه‌ای و هیجان تحصیلی، و بین هیجان تحصیلی و خلاقیت شناختی و تمامی مؤلفه‌هایش رابطه معکوس (منفی) و معناداری برقرار است. تأثیر مدیریت سواد رسانه‌ای بر هر چهار مؤلفه خلاقیت شناختی مثبت و معنادار بوده است.

امیدوارفاز (۱۳۹۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشدش تحت عنوان «بررسی رابطه سطح سواد رسانه‌ای با تفکر انتقادی و مهارت‌های اجتماعی طلاب در حال تحصیل سال ۹۸-۹۹ مشهد» به این نتیجه دست یافت که سواد رسانه‌ای با تفکر انتقادی و مهارت‌های اجتماعی رابطه معنادار دارد و مؤلفه‌هایش قابلیت تبیین متغیرهای پژوهش را دارند. همچنین، در میزان سواد رسانه، تفکر انتقادی و مهارت اجتماعی تفاوتی در طلاب علوم دینی زن و مرد وجود ندارد. کوره‌پز (۱۳۹۹) در پایان‌نامه کارشناسی ارشدش با عنوان «بررسی تأثیر سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی بر خلاقیت و مهارت‌های فراشناختی معلمان مقطع متوسطه منطقه تباکان» به این نتیجه رسید که یکی از راه‌های تقویت و توسعه اندیشه و خلاقیت، زمینه‌سازی برای رشد سواد رسانه‌ای است و سواد رسانه‌ای در بهبود مهارت‌های فراشناختی و خلاقیت، نقش مهمی دارد.

مسلمی، قمی و محمدی (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان «رابطه بین مهارت‌های تفکر انتقادی با خلاقیت و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی قم» انجام داده‌اند. نتایج

ضریب همبستگی پیرسون نشان داده است که بین مهارت‌های تفکر انتقادی با خلاقیت رابطه مثبت و معناداری وجود دارد، اما بین نمره تفکر انتقادی با پیشرفت تحصیلی و نمره خلاقیت با پیشرفت تحصیلی رابطه معناداری وجود ندارد. افزون بر اینها، فقیه آرام و ابراهیمی (۱۳۹۶) در تحقیقی تحت عنوان «رابطه سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی با مهارت فراشناختی و خلاقیت دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلام‌شهر» نشان دادند که رابطه میان سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی با مهارت فراشناختی مثبت و معنادار است؛ همچنین، بین سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی با مؤلفه‌های خلاقیت، یعنی سیالی، ابتکار، انعطاف‌پذیری و بسط، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد.

همچنین، از میان پژوهش‌های خارجی که با موضوع تحقیق ارتباط بیشتری دارند عبارت‌اند از: گولتن و همکاران (Gülten et al., 2021) پژوهشی تحت عنوان «تأثیر آموزش دوره جنسیتی بر نگرش نقش‌های جنسیتی، گرایش به تفکر انتقادی و مهارت‌های سواد رسانه‌ای دانشجویان دانشگاه» انجام دادند. در این مطالعه، نمرات نگرش نقش‌های جنسیتی دانشجویان در پایان دوره افزایش یافته و مجموع میانگین نمراتشان در پس‌آزمون تفاوت آماری معناداری داشت. با این حال، مشخص شد، اگرچه همبستگی بین سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی برقرار است ولی این دوره آموزشی هیچ تأثیر مثبتی بر توسعه تفکر انتقادی و مهارت‌های سواد رسانه‌ای دانشجویان دانشگاه نداشته است. بنابراین، پیشنهاد داده شده دوره‌هایی برگزار شود که هر یک از متغیرها را جداگانه بررسی کنند.

الزعبی (Al-Zou'bi, 2021) در پژوهش خود با عنوان «تأثیر سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی در دست‌یابی به مهارت تفکر انتقادی در دانش‌آموزان دانشکده آموزشی» به این نتیجه دست یافت که دانش‌آموزان، درجه قابل‌قبولی از مهارت تفکر انتقادی برای درک و انتقاد محتوای رسانه‌ای داشتند. میانگین نمرات نشان می‌دهد دشوارترین پیام‌های رسانه‌ای

برای تفسیر پیام‌هایی است که شامل مطالب گمراه‌کننده به دلیل اشتباهات املائی یا به دلیل سردرگمی بین عقل و سوءاستفاده از مخاطب است و ساده‌ترین آنها برای تشخیص، پیام‌هایی است که شامل کلمات یا عبارات صریح است. لی (Lee, 2016) در پژوهش خود با عنوان «آموزش رسانه در دوران مدرسه: آموزش سواد رسانه‌ای از طریق رایانه‌های شخصی و آی‌پد (iPad)» در هنگ‌کنگ به این نتیجه دست یافت که برگزاری دوره‌های آموزش سواد رسانه‌ای، ارتباطات، میزان همکاری، تفکر انتقادی و خلاقیت را در دانش‌آموزان افزایش می‌دهد. رامیرز و همکاران (Ramírez et al., 2011) پژوهشی با عنوان «گزارشی درباره وضعیت سواد رسانه‌ای در مدارس کشور باسک» انجام دادند و به این نتیجه رسیدند که افزایش سواد رسانه‌ای و اطلاعاتی باعث رشد و توسعه خلاقیت می‌شود. همچنین، آموزش سواد رسانه‌ای بسیار مفید بوده و به نظام آموزشی‌شان توصیه کرده‌اند آموزش سواد رسانه را در اولویت قرار دهند.

اگرچه مطالعات تا حدی مشابه در زمینه متغیرهای مطالعه حاضر عموماً جداگانه صورت گرفته، اما مطالعه‌ای که دربرگیرنده تمامی متغیرهای این مطالعه، به خصوص در محدوده مکانی و جامعه آماری آن باشد، یافت نشد. همچنین، در این مطالعات به نقش واسطه‌ای خلاقیت شناختی اشاره نشده است. حال آنکه در مطالعه حاضر نقش این متغیر به عنوان واسطه بررسی می‌شود. در نتیجه این پژوهش در پاسخ به این نیاز و برای بررسی و ارائه مدلی انجام شده است که بتواند روابط بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی‌گرانه خلاقیت شناختی را روشن‌تر کند. نتایج این مطالعه سبب خواهد شد متخصصان تعلیم و تربیت برای مبحث سواد رسانه‌ای در سطح مدارس اهمیت بیشتری قائل شوند؛ بنابراین، انجام دادن چنین پژوهش‌هایی در نظام آموزشی کشور ضروری است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، در زمره پژوهش های کاربردی، از نظر روش گردآوری داده ها، کمی و از نظر ماهیت و نوع مطالعه، توصیفی-همبستگی است و روابط بین متغیرها را با استفاده از مدل یابی معادلات ساختاری (Structural Equation Modeling (SEM)) بررسی کرده است. جامعه آماری، تمامی دانش آموزان دوره متوسطه در شهر قم را شامل می شود که با توجه به آمار اخذ شده از اداره آموزش و پرورش شهر قم در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱، در مجموع تعداد ۲۲۰۲۷ دانش آموز در مقطع متوسطه اول و دوم مشغول به تحصیل بودند. با بهره گیری از فرمول کوکران، حجم نمونه ۳۸۰ نفر با استفاده از روش نمونه گیری در دسترس (به علت شیوع بیماری کرونا در کشور و غیرحضور بودن مدارس) انتخاب شدند.

برای جمع آوری اطلاعات مربوط به ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق از روش کتابخانه ای و در گردآوری اطلاعات برای آزمون فرضیات پژوهش، روش میدانی (پرسش نامه) استفاده شد. برای گردآوری داده های پژوهش حاضر، به علت شیوع بیماری کرونا، نسخه الکترونیکی پرسش نامه ها به صورت لینک تهیه، و در اختیار مدیران و معلمان مدارس قرار داده شد که در گروه های مجازی بارگذاری کنند؛ به این صورت، هر پاسخی که داده می شد در نرم افزار اصلی ثبت می گردید. به همراه این لینک، متنی هم فرستاده شده بود که ضمن معرفی مختصر هدف پژوهش و نیز تأکید بر محرمانه بودن، از دانش آموزان دعوت می کرد در پژوهش حاضر شرکت کنند. در نهایت، پاسخشان به صورت داده های کمی استفاده شد. در این مطالعه ابزار گردآوری اطلاعات شامل پنج بخش بود. بخش اول ابزار مربوط به مشخصات اطلاعات فردی (سن، جنس، پایه تحصیلی) و سایر بخش ها شامل پرسش نامه سواد رسانه ای فلسفی (۱۳۹۳)، پرسش نامه تفکر انتقادی ریکتس (Ricketts) (۲۰۰۳) و پرسش نامه خلاقیت سلطانی (۱۳۸۸) بود که از روایی و پایایی مناسبی برخوردار بودند.

یافته‌های پژوهش

در این بخش از پژوهش، نتایج حاصل از تحقیق به صورت توصیفی و تحلیلی و بر اساس پرسش‌های پژوهش ارائه می‌شود. پاسخ به فرضیه‌های پژوهشی با استفاده از سطح آلفای $(\alpha = 0.05)$ به عنوان مقدار خطای پذیرفتنی برای معناداری در نظر گرفته شده است. همچنین، برای بررسی پیش فرض‌های استفاده از تحلیل مسیر، از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف (One-Sample Kolmogorov-Smirnov Test)، برای نرمال بودن توزیع مشاهدات، از آزمون ضریب تحمل (Tolerance) و تورم واریانس (Variance Inflation (VIF)) (Factor (VIF))، برای بررسی عدم هم‌خطی چندگانه (Multicollinearity) استفاده شد. به منظور برازش مدل، آزمون فرضیه اصلی، از تحلیل مسیر (Path Analysis) با روش بوت‌استرپ (Bootstrap) استفاده شد و برای آزمون فرضیه‌های فرعی از آزمون همبستگی پیرسون (Pearson Correlation) و آزمون رگرسیون هایس (Hayes Regression) با روش بوت‌استرپ بهره بردیم. همچنین، تحلیل داده با استفاده از نرم‌افزار SPSS نسخه ۲۶ و نرم‌افزار AMOS نسخه ۲۴ انجام شد.

توصیف متغیرهای جمعیت‌شناختی پژوهش

در این قسمت نمونه بررسی شده بر حسب ویژگی‌های جمعیت‌شناختی با آمار توصیفی (فراوانی و درصد) با استفاده از جداول و نمودارها توصیف شده‌اند.

جدول شماره ۱: توزیع فراوانی و درصد دانش‌آموزان بر حسب جنس

جنس	فراوانی (f)	درصد (%)
دختر	۲۳۵	۶۱/۸
پسر	۱۴۵	۳۸/۲
کل	۳۸۰	۱۰۰

رابطه سواد رسانه ای با مهارت های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی: جزء پژوهی دانش آموزان ... / ۱۶۱

جدول شماره ۲: توزیع فراوانی و درصد دانش آموزان بر حسب پایه تحصیلی

پایه تحصیلی	فراوانی	درصد
هفتم	۴۲	۱۱/۱
هشتم	۳۲	۸/۴
نهم	۴۴	۱۱/۶
دهم	۴۸	۱۲/۶
یازدهم	۵۱	۱۳/۴
دوازدهم	۱۶۳	۴۲/۹
کل	۳۸۰	۱۰۰

جدول شماره ۳: توزیع میانگین و انحراف معیار متغیرهای پژوهش

متغیرهای پژوهش	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار
درک محتوای پیام های رسانه ای	۴	۲۰	۱۴/۰۸	۲/۸۰۳
آگاهی از اهداف پنهان پیام های رسانه ای	۴	۲۰	۱۴/۱۶	۳/۰۵۷
گزینش آگاهانه پیام های رسانه ای	۴	۲۰	۱۴/۸۶	۲/۶۸۷
نگاه انتقادی به پیام های رسانه ای	۴	۲۰	۱۲/۹۴	۲/۷۸۴
تجزیه و تحلیل پیام های رسانه ای	۴	۲۰	۱۲/۸۸	۲/۵۱۵
سواد رسانه ای	۲۰	۱۰۰	۶۸/۹۱	۹/۱۱۲
خلاقیت	۱۱	۵۵	۴۳/۰۶	۶/۹۲۵
کمال	۹	۴۵	۳۳/۰۴	۴/۴۵۳
تعهد	۱۳	۶۵	۴۷/۱۳	۶/۴۶۰
مهارت های تفکر انتقادی	۳۳	۱۶۵	۱۲۳/۲۳	۱۵/۹۹۹
خلاقیت شناختی	۵۱	۲۰۰	۱۲۸/۸۸	۱۵/۶۴۲

جدول شماره ۴: توزیع میانگین و انحراف معیار سن دانش‌آموزان بر حسب جنس

جنسیت	فراوانی	کمینه	بیشینه	میانگین	انحراف معیار
دختر	۲۳۵	۱۳	۱۸	۱۵/۴۵	۴/۳۵
پسر	۱۴۵	۱۳	۱۸	۱۵/۶۲	۴/۵۲
کل	۳۸۰	۱۳	۱۸	۱۵/۵۳	۴/۴۴

جدول شماره ۴ نشان‌دهنده توزیع فراوانی، میانگین و انحراف معیار سن دانش‌آموزان بر حسب جنس است. میانگین و انحراف معیار سن دانش‌آموزان دختر و پسر به ترتیب عبارت‌اند از: $۱۵/۴۵ \pm ۴/۳۵$ و $۱۵/۶۲ \pm ۴/۵۲$

بررسی و آزمون فرضیه‌های پژوهشی

مفروضه نرمال بودن توزیع متغیرها

جدول شماره ۵: آزمون کلموگروف اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع متغیرها

Smirnov Test		متغیرهای بررسی شده	
سطح معناداری P	مقدار Z	زیرمقیاس‌ها	متغیرها
۰/۰۷۹	۰/۱۵۹	درک محتوای پیام‌های رسانه‌ای	سواد رسانه‌ای
۰/۱۹۶	۰/۱۲۴	آگاهی از اهداف پنهان پیام‌های رسانه‌ای	
۰/۱۶۸	۰/۱۱۸	گزینش آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای	
۰/۱۷۹	۰/۱۵۸	نگاه انتقادی به پیام‌های رسانه‌ای	
۰/۱۹۸	۰/۱۲۸	تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای	
۰/۱۶۸	۰/۱۴۳	خلاقیت	مهارت‌های تفکر انتقادی
۰/۱۹۶	۰/۱۲۴	کمال	
۰/۱۹۸	۰/۱۴۶	تعهد	
۰/۱۷۹	۰/۱۶۹	خلاقیت شناختی	

جدول فوق نشان دهنده نتایج به دست آمده جهت بررسی فرض نرمال بودن توزیع متغیرها است که به همین منظور از آزمون کلموگروف اسمیرنوف استفاده شد. نظر به اینکه اگر مقدار P معنادار نشود به معنای آن است که توزیع داده‌ها در متغیرهای مذکور نرمال است، بنابراین با توجه به نتایج فوق که نشان دهنده معنادار نبودن در سطح (P>0/05) است، در نتیجه فرض نرمال بودن داده‌ها برای توزیع نمرات تمامی متغیرها تأیید می‌شود. بنابراین، می‌توان از آزمون‌های پارامتریک استفاده کرد.

مفروضه عدم هم خطی چندگانه

جدول شماره ۶: آزمون ضریب تحمل (تولرنس) و تورم واریانس بررسی هم خطی چندگانه

هم خطی چندگانه		متغیرهای پژوهش
تورم واریانس (VIF)	ضریب تحمل (-Tolerance) (ance)	
۱/۳۱	۰/۵۸	درک محتوای پیام‌های رسانه‌ای
۱/۲۳	۰/۷۷	آگاهی از اهداف پنهان پیام‌های رسانه‌ای
۱/۴۵	۷۸/۰	گزینش آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای
۱/۵۶	۰/۷۶	نگاه انتقادی به پیام‌های رسانه‌ای
۱/۳۹	۰/۶۷	تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای
۱/۲۷	۰/۷۹	خلاقیت شناختی

جدول فوق نشان دهنده نتایج به دست آمده جهت بررسی مفروضه عدم هم خطی چندگانه است. به همین منظور از آزمون تولرنس (Tolerance) و تورم واریانس (VIF) استفاده شد. آزمون تولرنس نشانگر درصدی از واریانس در متغیرهای پیش‌بین است که در متغیرهای

پیش‌بین دیگر نیست. یعنی میزان ارتباط بین متغیرهای پیش‌بین را بیان می‌کند. تورم واریانس رابطه هم‌زمان متغیرهای پیش‌بین را بیان می‌کند. نظر به اینکه اگر مقدار ضریب تولرنس به صفر نزدیک شود، به معنای آن است که تولرنس بسیار بین متغیرها وجود دارد، بنابراین با توجه به نتایج فوق که نشان‌دهنده مقادیر بزرگ‌تر از صفر است، فقدان تولرنس را نشان می‌دهد. همچنین، نظر به اینکه اگر مقدار ضریب تورم واریانس بزرگ‌تر از ۱۰ شود، به معنای آن است که تورم واریانس بین متغیرها وجود دارد. با توجه به نتایج فوق که نشان‌دهنده مقادیر کمتر از ۱۰ است، در نتیجه عدم تورم واریانس وجود دارد. بنابراین، مفروضه عدم هم‌خطی چندگانه تأیید می‌شود.

فرضیه اول: بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.

برای بررسی فرضیه شماره یک، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شد.

جدول شماره ۷: ماتریس همبستگی بین مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای با مؤلفه‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان

متغیرها	خلاقیت	کمال	تعهد	مهارت‌های تفکر انتقادی
درک محتوای پیام‌های رسانه‌ای	۰/۵۰**	۰/۴۴۳**	۰/۴۱۲**	۰/۵۰۷**
آگاهی از اهداف پنهان پیام‌های رسانه‌ای	۰/۵۶**	۰/۴۸۴**	۰/۴۵۸**	۰/۵۶۴**
گزینش آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای	۰/۵۲**	۰/۵۱۳**	۰/۵۶۹**	۰/۶۰۱**
نگاه انتقادی به پیام‌های رسانه‌ای	۰/۴۰**	۰/۴۲۴**	۰/۴۳۷**	۰/۴۶۸**
تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای	۰/۳۳**	۰/۳۰۴**	۰/۳۵۵**	۰/۳۷۲**
سواد رسانه‌ای	۰/۷۱**	۰/۶۶۳**	۰/۶۸۰**	۰/۷۶۸**

(**) معناداری در سطح ۰/۰۱ است.

جدول فوق نشان می‌دهد که ضریب همبستگی بین سواد رسانه‌ای با خلاقیت ($r=0.714$) و با کمال ($r=0.663$) و با تعهد ($r=0.680$) و با نمره کل تفکر انتقادی ($r=0.768$) به صورت مثبت و مستقیم از نظر آماری معنادار است ($P<0.01$). به عبارت دیگر، دانش‌آموزانی که سواد رسانه‌ای بیشتری دارند از تفکر انتقادی بیشتری برخوردارند. همچنین، می‌توان گفت دانش‌آموزانی که از تفکر انتقادی بیشتری برخوردارند، سواد رسانه‌ای بیشتری دارند. نیز بین مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای (درک محتوای پیام‌های رسانه‌ای، آگاهی از اهداف پنهان پیام‌های رسانه‌ای، گزینش آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای، نگاه انتقادی به پیام‌های رسانه‌ای و تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای) با مؤلفه‌های تفکر انتقادی (خلاقیت، کمال و تعهد) رابطه مثبت و معنادار وجود دارد ($P<0.01$).

بنابراین، فرضیه اول، یعنی اینکه «بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد»، تأیید می‌شود.

فرضیه دوم: بین سواد رسانه‌ای با خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد. برای بررسی فرضیه شماره دو، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شد.

جدول شماره ۸: ماتریس همبستگی بین مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای با خلاقیت شناختی دانش‌آموزان

متغیرها	خلاقیت شناختی
درک محتوای پیام‌های رسانه‌ای	۰/۵۱۰**
آگاهی از اهداف پنهان پیام‌های رسانه‌ای	۰/۵۳۷**
گزینش آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای	۰/۴۸۹**
نگاه انتقادی به پیام‌های رسانه‌ای	۰/۴۸۷**
تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای	۰/۴۵۲**
سواد رسانه‌ای	۰/۷۵۵**

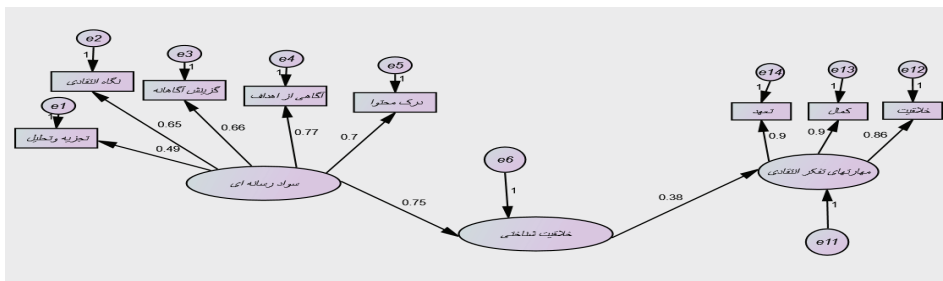
(**) معناداری در سطح ۰/۰۱ است.

جدول فوق نشان می‌دهد که ضریب همبستگی بین خلاقیت شناختی با درک محتوای پیام‌های رسانه‌ای ($r=0.2/510$) و با آگاهی از اهداف پنهان پیام‌های رسانه‌ای ($r=0.2/537$) و با گزینش آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای ($r=0.2/489$) و با نگاه انتقادی به پیام‌های رسانه‌ای ($r=0.2/487$) و با تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای ($r=0.2/452$) و با نمره کل سواد رسانه‌ای ($r=0.2/755$) به صورت مثبت و مستقیم از نظر آماری معنادار است ($P<0/01$). به عبارت دیگر، دانش‌آموزانی که سواد رسانه‌ای بیشتری دارند از خلاقیت شناختی بالاتری برخوردارند. همچنین، می‌توان گفت دانش‌آموزانی که از خلاقیت شناختی بیشتری برخوردارند سواد رسانه‌ای بیشتری دارند.

بنابراین، فرضیه دوم، یعنی اینکه «بین سواد رسانه‌ای با خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد»، تأیید می‌شود.

فرضیه سوم: بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.

به منظور آزمون فرضیه سوم پژوهش، برای تعیین معناداری رابطه میانجی از آزمون بوت‌استرپ در برنامه ایموس (Amos) استفاده شد.

شکل شماره ۱: مدل تحلیل مسیر رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه با نقش میانجی خلاقیت شناختی

رابطه سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی: جزء پژوهی دانش‌آموزان ... / ۱۶۷

جدول شماره ۹: شاخص‌های برآورد ضرایب رگرسیون در مدل تحلیل مسیر رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان دوره متوسطه با نقش میانجی خلاقیت شناختی

معناداری	ارزش t	خطا	ضریب Beta	آثار مستقیم متغیرها
۰/۰۰۱	** ۳/۶۰۲	۰/۱۰۴	۰/۳۷۶	خلاقیت شناختی -> مهارت‌های تفکر انتقادی
۰/۰۰۱	** ۲۰/۵۸۴	۰/۰۳۷	۰/۷۵۳	سواد رسانه‌ای -> خلاقیت شناختی
۰/۰۰۱	** ۵/۳۹۷	۰/۰۹	۰/۴۸۷	سواد رسانه‌ای -> مهارت‌های تفکر انتقادی

(**) معناداری در سطح ۰/۰۱ است.

جدول فوق نشان می‌دهد اثر مستقیم سواد رسانه‌ای با ضریب استاندارد بتا (Beta/۴۸۷) بر روی مهارت‌های تفکر انتقادی به طور مثبت معنادار است (P<۰/۰۰۱). همچنین، اثر مستقیم خلاقیت شناختی با ضریب استاندارد بتا (Beta/۳۷۶) بر روی مهارت‌های تفکر انتقادی به طور مثبت معنادار است (P<۰/۰۰۱).

جدول شماره ۱۰: نتایج آزمون بوت‌استرپ برای تعیین نقش میانجی خلاقیت شناختی در رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان

معناداری	ارزش t	خطا	اندازه اثر	متغیر ملاک	متغیر میانجی	متغیر پیش‌بین
۰/۰۰۱	** ۳/۵۲۴	۰/۰۸۰	۰/۲۸۳	مهارت‌های تفکر انتقادی	خلاقیت شناختی	سواد رسانه‌ای

(**) معناداری در سطح ۰/۰۱ است.

جدول فوق نشان‌دهنده نتایج آزمون بوت‌استرپ برای تعیین نقش میانجی خلاقیت شناختی در رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان است. بوت‌استرپ قدرتمندترین و منطقی‌ترین روش را برای دست‌یابی به آثار غیرمستقیم و نیز تعیین نقش میانجی فراهم می‌آورد. در این روش اگر مقدار ارزش t بالاتر از ۱/۹۶ باشد، مسیر علی غیرمستقیم (میانجی) معنادار است. همچنین، میزان اندازه اثر به ترتیب: ۰/۰۲ (ضعیف)، ۰/۱۵ (متوسط) و ۰/۳۵ (قوی) تفسیر می‌شود. این جدول نشان می‌دهد که اندازه

اثر غیرمستقیم سواد رسانه‌ای به مهارت‌های تفکر انتقادی با ضریب استاندارد ۰/۲۸۳ در سطح ۰/۰۱ به صورت مثبت معنادار است. بنابراین، خلاقیت شناختی دارای نقش میانجی بالاتر از متوسط بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان است. به عبارت دیگر، خلاقیت شناختی نقش مثبت و فزاینده در رابطه بین سواد رسانه‌ای و مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان دارد.

بنابراین، فرضیه سوم، یعنی اینکه «بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد»، تأیید می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

این تحقیق به منظور بررسی رابطه سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی در دانش‌آموزان دوره متوسطه در دوران کرونا انجام شده است. به طور کلی، یافته‌های پژوهش اهمیت پرداختن به آموزش سواد رسانه‌ای به نوجوانان در مدارس را به عنوان ضرورتی مهم در عصر کنونی نشان می‌دهد.

فرضیه اول: بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.

نتایج آزمون نشان داد که ضریب همبستگی بین سواد رسانه‌ای با هر سه مؤلفه مهارت‌های تفکر انتقادی و با نمره کل تفکر انتقادی به صورت مثبت و مستقیم از نظر آماری معنادار بود. به عبارت دیگر، دانش‌آموزانی که سواد رسانه‌ای بیشتری داشتند از تفکر انتقادی بیشتری برخوردار بودند. همچنین، دانش‌آموزانی که تفکر انتقادی بیشتری داشتند دارای سواد رسانه‌ای بیشتری بودند. نیز بین مؤلفه‌های سواد رسانه‌ای (درک محتوای پیام‌های

رسانه‌ای، آگاهی از اهداف پنهان پیام‌های رسانه‌ای، گزینش آگاهانه پیام‌های رسانه‌ای، نگاه انتقادی به پیام‌های رسانه‌ای و تجزیه و تحلیل پیام‌های رسانه‌ای) با مؤلفه‌های تفکر انتقادی (خلاقیت، کمال و تعهد) رابطه مثبت و معنادار وجود داشت. بنابراین، فرضیه اول پژوهش تأیید شد. در راستای این فرضیه، تحقیقاتی صورت گرفته که نتایج آنها همسو و هم‌نتیجه با این مطالعه است. از جمله این مطالعات می‌توان به پژوهش‌های داخلی نوری (۱۳۹۹)، امیدوارفاز (۱۳۹۹)، و پژوهش‌های خارجی گولتن و همکاران (۲۰۲۱)، الزعبی (Al-Zou'bi, 2021) اشاره کرد. شرح و تبیین این یافته حاکی از آن است که بدانیم همه رسانه‌ها منفی نیستند، آنچه اهمیت دارد برخورداری از سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان در مقام راهنما است. زیرا سواد رسانه‌ای به مخاطب در پردازش پیام کمک می‌کند، چراکه عوامل سواد رسانه‌ای مانند تحلیل، ارزشیابی، گروه‌بندی، استقرا، قیاس، ترکیب و خلاصه‌سازی از طریق آموزش رشد می‌یابد. در همین خصوص، واتسون و گلنزر (۲۰۰۰) مهارت‌های پنج‌گانه تحلیل، استنباط، ارزشیابی، استدلال استقرایی و استدلال قیاسی را برای تفکر انتقادی در جهت سواد رسانه‌ای مطرح کرده‌اند که در تحلیل سواد رسانه‌ای به شدت احساس می‌شود (شریفی رهنمو و همکاران، ۱۴۰۰). سواد رسانه‌ای طبق ارزش‌گذاری یونسکو شایستگی‌های اساسی است که به شهروندان امکان می‌دهد با رسانه‌ها تعامل مؤثری برقرار کنند، و تفکر انتقادی و مهارت‌های یادگیری مادام‌العمر را گسترش دهند (Al-Zou'bi, 2021). تفکر انتقادی با بیان رویه‌ها، ترفندها و دستورالعمل‌های استدلالی به عنوان روش اندیشه، در واقع صورت‌های استدلالی مخاطب را در برابر پیام‌های رسانه‌سر و سامان می‌دهد.

فرضیه دوم: بین سواد رسانه‌ای با خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.
نتایج آزمون نشان داد ضریب همبستگی بین خلاقیت شناختی با مؤلفه‌های سواد

رسانه‌ای و با نمره کل سواد رسانه‌ای به صورت مثبت و مستقیم از نظر آماری معنادار بود. به عبارت دیگر، دانش‌آموزانی که سواد رسانه‌ای بیشتری داشتند از خلاقیت شناختی بالاتری برخوردار بودند. همچنین، دانش‌آموزانی که خلاقیت شناختی بیشتری داشتند، دارای سواد رسانه‌ای بیشتری بودند. بنابراین، فرضیه دوم پژوهش تأیید شد. این فرضیه با نتایج مطالعات (میرانی سرگزی و همکاران، ۱۳۹۹)، فقیه آرام و ابراهیمی (۱۳۹۶) و رامیرز و همکاران (۲۰۱۱) همسو است و هم‌نتیجه با این مطالعه است. شرح و تبیین این یافته حاکی از آن است که توانایی ایجاد ایده‌ها و خلاقیت‌های بی‌شمار بستگی به زمینه یا اوضاع و احوالی دارد که افراد در آن قرار دارند. از راه‌های افزایش خلاقیت، فراهم کردن زمینه برای رشد سواد رسانه‌ای است. با تجزیه و تحلیل یافته‌های تحقیق به این نتیجه می‌رسیم که خلاق بودن، مستلزم شناخت فرصت‌ها و نیز ویژگی‌ها و مهارت‌های لازم برای استفاده از این فرصت‌ها است. این آگاهی از طریق کسب اطلاعات به دست می‌آید. سواد رسانه‌ای به عنوان ابزاری برای کسب دانش، به افراد در شناخت فرصت‌ها و خلق آثار جدید کمک می‌کند. این نقطه اشتراک خلاقیت و سواد رسانه‌ای است (میرزایی سه‌دهی، ۱۳۹۹). پژوهش‌ها نشان می‌دهد خلاقیت، نوعی استعداد عمومی و همگانی در همه انسان‌ها است که عوامل محیطی، اجتماعی و فرهنگی در شکوفایی‌اش تأثیرگذار است و آموزش دادنی است. در نظریه تورنس (Torrance)، عامل سواد رسانه‌ای عامل مهمی در ارتباط با خلاقیت به نظر می‌رسد. بنابراین، با ارتقای سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان، خلاقیتشان نیز افزایش می‌یابد. ذخیره سواد رسانه‌ای، دانش‌آموزان را به ابزارهایی مجهز می‌کند که از آنها استفاده می‌کنند و توانایی‌هایشان را در زمینه‌ها و موقعیت‌هایی که امکان بروز خلاقیت وجود دارد نشان می‌دهند.

فرضیه سوم: بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی و نقش میانجی خلاقیت شناختی دانش‌آموزان دوره متوسطه رابطه وجود دارد.

نتایج آزمون نشان داد اثر مستقیم سواد رسانه‌ای با ضریب استاندارد بتا بر روی مهارت‌های تفکر انتقادی به طور مثبت معنادار بود. همچنین، اثر مستقیم خلاقیت شناختی با ضریب استاندارد بتا بر روی مهارت‌های تفکر انتقادی به طور مثبت معنادار بود. نتایج آزمون بوت‌استروپ برای تعیین نقش میانجی خلاقیت شناختی در رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان نشان داد اندازه اثر غیرمستقیم سواد رسانه‌ای به مهارت‌های تفکر انتقادی با ضریب استاندارد به صورت مثبت معنادار بود. بنابراین، خلاقیت شناختی دارای نقش میانجی بالاتر از متوسط بین سواد رسانه‌ای با مهارت‌های تفکر انتقادی در بین دانش‌آموزان بود. به عبارت دیگر، خلاقیت شناختی نقش مثبت و فزاینده در رابطه بین سواد رسانه‌ای و مهارت‌های تفکر انتقادی دانش‌آموزان داشت. بنابراین، فرضیه سوم پژوهش تأیید شد. این فرضیه با نتایج مطالعات کوره‌پز (۱۳۹۹)، مسلمی، قمی و محمدی (۱۳۹۵)، ولی (۲۰۱۶) همسو است و با این مطالعه هم‌نتیجه است. شرح و تبیین این یافته حاکی از آن است که خلاقیت شناختی نقش میانجی‌گرانه در رابطه بین سواد رسانه‌ای و مهارت‌های تفکر انتقادی دارد. نتایج تحقیقات پژوهشگران نشان می‌دهد افرادی که در دوره‌های سواد رسانه‌ای شرکت کرده بودند تفکر انتقادی قوی‌تری نسبت به افرادی که دوره مزبور را شرکت نکرده بودند داشتند. تفکر انتقادی می‌تواند آموزش داده شود و بر رشد تفکر و نوشتار انتقادی دانش‌آموزان تأثیر بگذارد. رشد بدنه تفکر انتقادی را می‌توان به خوبی با نوعی راهبرد یادگیری خاص، مانند سواد رسانه‌ای، به دست آورد (صالح‌راد، افضل‌خانی و علی‌پور، ۱۳۹۸). مرکز ثقل حرکات جدید در آینده، خلاقیت و استفاده از تفکر خلاق است. بنابراین، یکی از مسائل جدی بشر در آینده، استفاده از ذهن و شخصیت خلاق در عرصه‌های مختلف علمی،

پژوهشی، فناوری و رسانه‌ای خواهد بود (میرانی سرگزی و همکاران، ۱۳۹۹). می‌توان گفت زمانی که فکر افراد خلاق شود خلاقانه نیز عمل می‌کنند. دانش‌آموزانی که با مهارت‌های خلاقیت‌آشنایی دارند در خلاقیت و تفکر انتقادی، عملکرد بهتری از خود نشان می‌دهند.

پیشنهاد‌های کاربردی

- با توجه به گسترش فناوری اطلاعات و ارتباطات و رسانه‌های جمعی باید از این رسانه‌ها برای ارتقای سطح سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان در مؤلفه‌های تفکر انتقادی و خلاقیت استفاده شود.
- پیشنهاد می‌شود آموزش و پرورش کارگاه‌های آموزشی در حوزه سواد رسانه‌ای و مهارت‌های تفکر انتقادی برای دانش‌آموزان و والدینشان برگزار کند تا زمینه افزایش آگاهی آنان در این حوزه فراهم شود.
- متخصصان ادبیات کودک و نوجوان، در زمینه سواد رسانه‌ای کتاب‌های مناسب و کاربردی مخصوص این مخاطبان تدوین کنند. همچنین، طراحی و تولید چندرسانه‌ای آموزش سواد رسانه‌ای متناسب با پایه‌های مختلف تحصیلی و توزیع آن در مدارس کشور راه‌گشا است.
- پیشنهاد می‌شود با بهره‌گیری از شیوه‌های گوناگون آموزش و آگاهی‌بخشی از طریق گنجاندن متون درسی مناسب در این حوزه، در نحوه استفاده از رسانه‌ها اقداماتی درخور صورت پذیرد.

محدودیت‌های پژوهش

- نبود پرسش‌نامه‌های بومی در حوزه مهارت‌های تفکر انتقادی که استفاده شود.
- استفاده از ابزارهای خودگزارش دهی که در چنین ابزارهایی معمولاً سوگیری وجود دارد.

منابع

- آقاملا، نسرين؛ نيرومند، ليلا؛ ملكيان، نازنين؛ تاجيك اسماعيلي، سميه (۱۳۹۹). «ارائه الگوي مطلوب مهارت‌های زندگی بر سواد رسانه‌ای شهروندان»، در: پژوهش‌های جامعه‌شناختی، س ۱۴، ش ۱-۲، ص ۲۷-۴۰.
- اسدی، ناصر (۱۳۹۹). «بررسی شیوه‌های مداخله والدین در استفاده فرزندان از رسانه‌ها»، در: رسانه، س ۳۱، ش ۳، ص ۸۳-۱۱۰.
- امیدوارفاز، منیره (۱۳۹۹). بررسی رابطه سطح سواد رسانه‌ای با تفکر انتقادی و مهارت‌های اجتماعی طلاب سال ۹۸-۹۹ مشهد، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، استاد راهنما: طلعت صباغ حسن‌زاده، استاد مشاور: محمدعلی طالبی، بیرجند: دانشگاه پیام‌نور خراسان جنوبی.
- تقوایی‌نیا، علی؛ درخشان، معراج؛ زارعی، رقيه (۱۳۹۸). «نقش عدالت اخلاقی و توانایی‌های شناختی در پیش‌بینی تفکر انتقادی دانشجویان»، در: روان‌شناسی تربیتی، س ۱۵، ش ۵۳، ص ۳۱-۴۹.
- چناری، مهین؛ شبستانی، اعظم (۱۴۰۰). «پیش‌بینی میزان آشنایی با اخلاق در فضای مجازی با استفاده از سواد رسانه‌ای و شایستگی‌های فناورانه»، در: اخلاق در علوم و فناوری، س ۱۶، ش ۱، ص ۱۵۵-۱۵۸.
- رسولی، محمدرضا؛ انصاری جعفری، محمدحسین (۱۳۹۹). «واکاوی رابطه تفکر انتقادی و تعهد مذهبی با اثربخشی سواد رسانه‌ای»، در: جامعه فرهنگ رسانه، س ۹، ش ۳۷، ص ۷۱-۸۴.
- زارع‌گاوگانی، وحیده؛ حضرتی، حکیمه؛ سهرابی، زهره (۱۴۰۰). «تأثیر آزمون‌های استدلالی و یادگیری مبتنی بر مسئله بر تفکر انتقادی فراگیران تحصیلات تکمیلی علوم پایه»، در: تصویر سلامت، س ۱۲، ش ۱، ص ۳۴-۴۳.
- زکائی، حسین؛ سجادی هزاره، سید حمید؛ تجاری، فرشاد؛ امیرتاش، عبدالرضا (۱۴۰۰). «مدل ارتباطی شبکه‌های اجتماعی، سواد رسانه‌ای، سرمایه اجتماعی و هویت اجتماعی دست‌اندرکاران برنامه‌های ورزشی صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران»، در: پژوهش‌های فیزیولوژی و مدیریت در ورزش، س ۱۳، ش ۱، ص ۱۴۷-۱۶۰.

سلیمان پور عمران، محبوبه؛ علی‌زاده، راحله (۱۳۹۹). «پیش‌بینی رابطه بین یادگیری مشارکتی، تفکر خلاق و تفکر انتقادی با مهارت‌های اجتماعی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی»، در: فصل‌نامه مرکز مطالعات و توسعه آموزش علوم پزشکی، س ۱۱، ش ۲، ص ۱۳۲-۱۴۵.

شریفی رهنمو، سعید؛ فتحی، آیت‌الله؛ عباسی کسان، حامد؛ شریفی رهنمو، مجید؛ فلاح، مهدی (۱۴۰۰). «پیش‌بینی نوع سبک زندگی دانشجویان بر اساس میزان برخورداری از سواد رسانه‌ای (مورد مطالعه: دانشجویان کارشناسی دانشگاه بوعلی سینا)»، در: نامه آموزش عالی، س ۱۴، ش ۵۳، ص ۱۷۹-۲۰۳.

صالح راد، ریحانه؛ افضل‌خانی، مریم؛ علی‌پور، وحیده (۱۳۹۸). «اثربخشی برنامه آموزشی مبتنی بر سواد رسانه‌ای بر میزان خلاقیت دانش‌آموزان مقطع ابتدایی شهر کرج»، در: فصل‌نامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، س ۹، ش ۳، ص ۱۷۱-۱۴۳.

فقیه آرام، بتول؛ ابراهیمی، زهرا (۱۳۹۶). «رابطه سواد رسانه‌ای و سواد اطلاعاتی با مهارت‌های فراشناختی و خلاقیت دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلام‌شهر»، در: فصل‌نامه پژوهش‌های ارتباطی، ش ۴ (۹۲)، ص ۱۲۵-۱۵۲.

کوره‌پز، زهرا (۱۳۹۹). «بررسی تأثیر سواد رسانه‌ای و تفکر انتقادی بر خلاقیت و مهارت‌های فراشناختی معلمان مقطع متوسطه منطقه تباکان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، استاد راهنما: طلعت صباغ حسن‌زاده، مشهد: دانشگاه پیام نور استان خراسان رضوی».

محمودی، سیروس؛ ایمانی‌فر، حمیدرضا؛ طالبی، سعید (۱۳۹۹). «فراتحلیل اثربخشی مداخله‌های آموزشی بر تفکر انتقادی دانش‌آموزان»، در: پژوهش‌های تربیتی، ش ۴۰، ص ۱۰۲-۱۱۷.

مسلمی، زهرا؛ قمی، مهین؛ محمدی، سید داود (۱۳۹۷). «رابطه بین مهارت‌های تفکر انتقادی با خلاقیت و پیشرفت تحصیلی دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی قم»، در: راهبردهای آموزش در علوم پزشکی، دوره ۹، ش ۱، ص ۸۰-۸۹.

میرانی سرگزی، نرگس؛ بشارت، محمدصادق؛ عسکری، مهتاب؛ طاهری، ابوالفضل (۱۳۹۹). «رابطه مدیریت سواد رسانه‌ای با هیجان تحصیلی و خلاقیت شناختی دانشجویان دانشگاه شیراز»، در: فصل‌نامه فناوری اطلاعات و ارتباطات در علوم تربیتی، س ۱۱، ش ۲، ص ۸۵-۱۰۴.

میرزایی سه‌دهی، سمانه (۱۳۹۹). نقش مؤلفه‌های ذهن‌آگاهی و خلاقیت بر سواد رسانه‌ای و مدیریت زمان معلمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد روان‌شناسی تربیتی، استاد راهنما: سعید سربایان، تربت حیدریه: دانشگاه پیام نور مرکز تربت حیدریه.

نوری، حدیث (۱۳۹۹). رابطه بین سواد رسانه‌ای با مهارت حل مسئله و تفکر انتقادی دانشجویان دانشگاه تبریز، پایان‌نامه کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی درسی، استاد راهنما: علی ایمان‌زاده، استاد مشاور: حسین دهقان‌زاده، تبریز: دانشگاه تبریز.

Aghamola, N.; Niroumand, L.; Melkian, N; Tajik Ismaili, S. (2019). "Providing a desirable model of life skills on citizens' media literacy", (2020). Sociological Researches, 14(1.2), 27-40 (In Persian).

Agustin, N. W.; Sarwanto, S.; Supriyanto, A. (2021). "Problem Based Learning on Newton's Law: Can It Improve Student Creativity?", in: Jurnal Pendidikan Sains Indonesia, Vol. 9, No. 4, pp. 528-539.

Al-Zou'bi, R. (2021). "The Impact of Media and Information Literacy on Acquiring the Critical Thinking Skill by the Educational Faculty's Students", in: Thinking Skills and Creativity, vol. 39, 100782.

Asadi, N. (2020). Investigating the ways of parental intervention in children's use of media. *Rasaneh*, 31(3), 83-110 (In Persian).

Chenari, M.; Shabestani, A. (2021). "Prediction of familiarity with ethics in virtual space using media literacy and technological competencies", in: *Ethics in Science and Technology*, Q16, No.1, pp. 155-158 (In Persian).

El Soufi, N.; See, B. H. (2019). "Does Explicit Teaching of Critical Thinking Improve Critical Thinking Skills of English Language Learners in Higher Education? A Critical Review of Causal Evidence", in: *Studies in Educational Evaluation*, vol. 60, pp. 140-162.

Faghiharam, B., & Ebrahimi, Z. (2018). The Relationship between Media Literacy and Information Literacy with Metacognitive Skills and Creativity of Students in Islamic Azad University, Islamshahr Branch. *Communication Research*, 24(92), 125-152. doi: 10.22082/cr.2017.28792 (In Persian).

- Gülten, K. O. Ç.; ÖZÇIRPAN, Ç. Y.; TERZİOĞLU, F.; ÇETİNKAYA, Ş. Ş.; Fatma, U. Ş.; Rabiye, A. K. I. N.; ... & BAŞKAYA, E. (2021). "The Effect of a Gender Course on the Gender Attitudes, Critical Thinking Dispositions, and Media Literacy Skills of University Students", in: *Yükseköğretim Dergisi*, vol. 11, Issue (2 Pt 2), pp. 387-400.
- Koorepaz, Z. (2019). Investigating the effect of media literacy and critical thinking on the creativity and metacognitive skills of middle school teachers in Tabakan region, master's thesis in curriculum planning, supervisor: Talat Sabbagh Hassanzadeh, Mashhad: Payam Noor University of Khorasan Razavi Province (In Persian).
- Lassig, C. (2020). "A Typology of Student Creativity: Creative Personal Expression, Boundary Pushing and Task Achievement", in: *Thinking Skills and Creativity*, Vol. 36, article 100654.
- Lee, A. Y. (2016). "Media Education in the School 2.0 Era: Teaching Media Literacy through Laptop Computers and iPads", in: *Global Media and China*, Vol. 1, No. 4, pp. 435-449.
- Mahmoudi, S.; Imanifar, H. ; Talebi, S. (2020) Meta-analysis of the effectiveness of educational interventions on students' critical thinking; *Journal of Educational Research*. 7 (40) :102-117 (In Persian).
- Miranisargazi, N., Besharatnia, M., Asgari, M., & Taheri, A. (2020). Investigating the relationship between media literacy management and students' academic excitement and cognitive creativity in cyberspace. *Information and Communication Technology in Educational Sciences*, 11(2), 85-104 (In Persian).
- Mirzaei Sedehi, S. (2019). The role of mindfulness and creativity components on media literacy and time management of teachers, Master's thesis in educational psychology, supervisor: Saeed Sarabian, Torbet Heydarieh: Payam Noor University, Torbet Heydarieh Center (In Persian).
- Muslimi, Z.; Qomi, M.; Mohammadi, D. (2017). "The relationship between critical thinking skills and creativity and academic achievement of Qom University of Medical Sciences students", in: *Education Strategies in Medical Sciences*, Volume 9, No. 1, pp. 80-89 (In Persian).

- Noori, Hadith (2019). The relationship between media literacy and problem-solving skills and critical thinking of Tabriz University students, master's thesis in curriculum planning, supervisor: Ali Imanzadeh, Advisor: Hossein Dehghanzadeh, Tabriz: Tabriz University (In Persian).
- Omidfaz, M (2019). Investigating the relationship between media literacy level and critical thinking and social skills of Mashhad students in 2019-2021, Master's thesis in General Psychology, Supervisor: Talat Sabbagh Hassanzadeh, Advisor: Mohammad Ali Talebi, Birjand: South Khorasan Payam Noor University (In Persian).
- Ramírez- de-la-Piscina-Martínez, T.; Basteretxea-Polo, J. I.; Jiménez-Iglesias, E. (2011). "Report about the Media Literacy Situation in the Basque School Community", in: *Comunicar: Revista Científica de Comunicación y Educación*, Vol. 18, No. 36, pp. 157-164.
- Rasouli, M., Ansari Jafari, M. H., & Khajenoori, N. (2021). Analysis of Relationship between Critical Thinking & Religious Commitment with the Effectiveness of Media Literacy. *Society Culture Media*, 9(37), 71-84 (In Persian).
- Robinson, J. R.; Workman, J. E.; Freeburg, B. W. (2019). "Creativity and Tolerance of Ambiguity in Fashion Design Students", in: *International Journal of Fashion Design Technology and Education*, Vol. 12, No. 1, pp. 1-9.
- Saleh Rad, R., Afzalkhani, M., & Alipour, V. (2019). The Effect of Education Based on Media Literacy on the Creativity of Primary School Students. *Information and Communication Technology in Educational Sciences*, 9(35), 143-171 (In Persian).
- Sharifi Rahnmo, S., Fathi, A., Abbasi Kasani, H., Sharifi Rahnmo, M., & Fallah, M. (2021). Predicting the Lifestyle of Students Based on the Level of Media Literacy (Case Study: Undergraduate Students of Bu Ali Sina University). *Higher Education Letter*, 14(53), 148-168 (In Persian).
- Soleimanpouromran, M., & Alizadeh, R. (2020). Investigation of Relationship between Cooperative Learning, Creative Thinking and Critical Thinking with Social Skills. *Educational Development of Judishapur*, 11(2), 132-145. doi: 10.22118/edc.2020.199082.1134 (In Persian).

- Taghvaeinia, A., Derakhshan, M., & Zarei, R. (2019). Investigate the Role of Moral Justice and Cognitive Abilities Predictors of Critical Thinking in Students. *Educational Psychology*, 15(53), 31-49. doi: 10.22054/jep.2020.40174.2601 (In Persian).
- Zamani, B. E.; Azimi, S. A.; Soleimani, N.; Parish, F. (2021). "Investigating the Level of Attention to Critical Thinking Components Using Educational Technologies in the First-grade Experimental Sciences Textbooks of Iran and Russia", in: *Technology of Education Journal (TEJ)*, Vol. 15, No. 3, pp. 465-478.
- Zare Gavagani, V.; Hazrati, H.; Sohrabi, Z. (1400). "The effect of reasoning tests and problem-based learning on the critical thinking of graduate students of basic sciences", in: *Depiction of Health*, Q12, No.1, pp. 34-43 (In Persian).
- Zokaei, H., Sadjadi Hezaveh, S. H., Tojari, F., & Amirtash, A. (2021). Communication Model of Social Networks, Media Literacy, Social Capital and the Social Identity of the Sport Program Makers of the Islamic Republic of Iran Broadcasting. *Sport Physiology & Management Investigations*, 13(1), 147-160 (In Persian).